

<https://doi.org/10.62837/2024.11.35>

AYTƏN RƏCƏBOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
ADU
Rəşid Behbudov 134
e-mail: aytan.rajabova@gmail.com

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ İÇƏRİSİNDƏ QOHUMLUQ TERMİNLƏRİ İŞLƏDİLƏN ATALAR SÖZLƏRİNİN LEKSİK-SEMANTİK MÜSTƏVİDƏ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Açar sözlər: dil, atalar sözləri, mətn, söz, leksik-semantik struktur, slənglər
Keywords: language, proverbs, text, word, lexical-semantic structure, slangs
**Ключевые слова: язык, пословицы, текст, слово, лексико-семантическая
структура, сленг**

Hələ qədim zamanlardan atalar sözləri, el məsəlləri, yaşlıların müdrik kəlamları xalqın şifahi nitqinin, onların folklor dünyasının, daha doğrusu, şifahi xalq yaradıcılığının ən qiymətli sərvəti hesab edilmişdir. Bu anlamda hər iki dil, həm Azərbaycan, həm ingilis dili öz nəsihət, tövsiyə, tərbiyə mayak olan bu söz və kəlamları qoruyaraq bu günə gətirib çıxarmışdır.

Aşağıdakı oxşar və fərqli cəhətləri nəzərdən keçirsək, təhlilə daha da dərinlənə yanaşmış olarıq.

Bunlar aşağıdakılardır:

1. Hər iki dil üçün semantik cəhətdən tərbiyə, məsləhət, nəsihət mənası kəsb edir
2. Leksik cəhətdən inversiya, konversiya məsələləri baxımından oxşarlıq nümayiş etdirirləri.
3. Hər iki dildə söz sırasının pozulması hallarına rast gəlinir.
4. Yazılı nitqdən daha çox, folklor nümunəsi kimi populardır.

Lakin bununla bərabər, fərqli cəhətlər də nümayiş etdirməkdədirlər.

Bunlara isə aşağıdakı hallar daxildir:

1. Kulturoloji aspektlər
2. Fərqli adət-ənənələr
3. Folklordakı fərqliliklər
4. Dil strukturu və s

Amma hər iki halda yenə də bütün millətlər üçün bu sözlər tərbiyəvi əhəmiyyətə malik olub, öyüd, nəsihət indikatoru kimi qiymətləndirilir. Bəzən hər hansı bir əsərdə və ya şifahi nitqdə işlədilən atalar sözləri, müdrik kəlamlar həmin mətnin ideya mərkəzinə çevrilərək, fikrin tamamlanmasını öz üzərinə götürür.

Beləliklə, bütün bunlar fikrin səlis, aydın, tamamlanmış şəkildə qavranılmasına kömək edir. Üstəlik nəzərə alsaq ki, burada böyükklərin gələcək nəsillərə ötürmək istədikləri bütün dəyərli məlumatlar yerləşir, onda bu ideyaların dəyəri əvəzolunmazdır. O da xüsusilə vurğulanmalıdır ki, bu cür kəlamları ingilis dilinin tədrisində müxtəlif kommunikativ söhbət, debat, müzakirə və s. kimi fəaliyyətlərdə istifadə edərkən mənanı tam dərk etmək və mənimsəmək vacib şərtlərdəndir. Çünki situasiyaya uyğunluq bu zaman əsasdır. Eyni zamanda tədrisdə öyrədilərkən təhsilverənlər bu ifadələri ingilis dilindən Azərbaycan dilinə, əksinə Azərbaycan dilindən hədəf dilə tərcüməsini reallaşdırmalıdırlar. Bu strategiya müəllimə imkan verir ki, təhsilənlər düzgün və mükəmməl bilik, qavrama əldə etsinlər.

Qeyd etməliyik ki, qohumluq terminlərini özündə ehtiva edən atalar sözlərində diskursa dəvət edən xeyli miqdarda mövzu başlıqları müəyyənləşdirmək mümkündür. Burada adaptasiya faktoru da vacib detal kimi nəzərdən keçirilməkdədir. Belə ki, dilöyrənlər bu vərdişləri, bacarıqları inkişaf etdirdikdə onlarda diskursiv təqdimatlar təkmirləşir, analaşır, intensiv hal alır. Bu da nitqin sanballığını şərtləndirir, daha çox tərbiyəvi sferanın genişlənməsinə şərait yaradır. Belə olduqda bilik fondunda zənginləşmə, təkmilləşmə prosesi sürətlənir. Bu qəbildən olan məsələləri özündə əks etdirən mətnlərin semantikasi, leksik aspektləri həddən artıq çevik, mobil, yaddaqalan olması ilə diqqət çəkirlər.

Burada ən əsas strategiya mətnin irəliyə doğru hərəkət xəttini əsas mənanaya mənanaya doğru yönəltməkdir. Tədqiqatlar zamanı daha geniştutumlu kontekstlərə müraciət etməklə təhlilləri bu müstəvidə maraqlı etmək mümkündür [3, s. 200].

O da qeyd edilməlidir ki, bu cür kontekstlər təhlil edilərkən relevant olan həqiqi-həyatı nümunələr, analogiyalar, situasiyalar içərisində qan, nıgah qohumluğu ehtiva edən atalar sözlərinin ekvivalentlərinin axtarılıb tapılmasına, izahlarının verilməsinə yardımçı olur.

Qısaı, təhlilin, tədqiqatlarının birinci səviyyəsində məhz sözlərin özləri dayanır.[4 s.71] Nitq aktları və onların linqvistik realizasiyaları mədəni baxımdan sərhədlərlə hüdudlanır. Bu zaman sözügedən mövzunun mahiyyəti, leksik-semantik, kommunikativ, təbiəti də ölkədən-ölkəyə, xalqdan-xalqa dəyişir. Lakin anlam, təfəkkür, tərbiyə və s. məsələləri baxımından eyni olaraq qalmaqdadır.

Buradan belə nəticəyə gəlmək olur ki, hər iki dildə oxşarlığa və fərqliliyə aparan məqamlar vardır ki, bunlar da dilçilik problemləri baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Onlar haqqında yuxarıda bəhs etdik. Müxtəlif dilöyrənmə üslublarında da bu söz və kəamlardan istifadə oluna bilir. Belə ki, situasiyanın izahı zamanı bu xüsusilə vacib hesab olunur.

Belə demək mümkünsə hər cəmiyyətin, kütlənin, qrupun öz anlam dairəsi, düşüncə tərzı vardır. Burada relevantlıq limitinə yaş, cins, milliyət, sosial status kimi hallar da daxil edilir.

Başqa sözlə, biz nəşə deyə bilərik. Lakin bu vaxt kommunikativ aktın necə həyata keçirildiyi əsasdır.

Onu da vurğulamaq yerinə düşərdi ki, bəzən bu cür məsələlərdə müəyyən həmrəylik strategiyaları da olur ki, buraya aşağıdakıları da olur ki, buraya aşağıdakı air edilir:

- Şəxsi məlumatlar haqda bilik
- Ləqəblər
- Paylaşılmış dialektlər
- Slənglər
- Qeybət, dedi-qodu və s.

Atalar sözlərini səsləndirən şəxs bəzən sanki söhbətinin “cool” olacağına inandırır, qrup markerlərindən bacarıqla istifadə edə bilir. Belə olduqda kommunikasiyasının uğurlu olduğuna özü də inanmağa başlayır, özünə inamını artırır.

Aşağıdakı atalar sözlərinin leksik-semantik təbiətinə nəzər salaq:

1. “Qardaş yaman gündə arxadır” (Azərbaycan)
2. Ata xəzinədir, qardaş dayaq (İngilis) göründüyü kimi, hər iki atalar sözlərində semantik cəhətdən tərbiyə, tövsiyə, məsləhət və s. çalarlar vardır. Bundan əlavə, “qardaş-ata” sözləri qan qohumluğu terminləri olaraq qeyd edilir.

Hər iki dildə atanın, qardaşın dəyəri, əvəzolunmaz olduğu qeyd edilir.

Beləliklə, o da aydınlaşır ki, hər bir dildə, eləcə də müqayisəli təhlilə cəlb etdiyimiz bu dillərdə adığedən söz və məşumlar şifahi xalq yaradıcılığının bəzəyi olub, həm də onun dəyərli xəzinəsi, var-dövləti kimi qeyd edilir. Bu cür problemləri müqayisə şəkildə təhlil etmək həm folklara töhvə, həm də dilçilik məsələləri nöqteyi-nəzərdən böyük maraq kəsb edir. Bu da bir xalqın milli-mədəni, mənəvi dəyərlərinin qorunub növbəti nəsillərə ötürülməsi vasitəsinə çevrilir.

Bu mənada dilçi Amil Cəfərov yazır : “Qohumluq terminləri sistemi də etnolinqvistika ilə sıx sürətdə bağlıdır”. [2, s. 47]

Buradan belə bir məna hasil olur ki, qohumluq terminlərinin müxtəlif dillərdə fərqli formada ifadə formaları mövcuddur. Onlardan bəzilərinə qohumluq əlaqəsi anlayışları dəqiq, geniş, ətraflı, bəzilərinə isə ümumiləşmiş şəkildə özünü büruzə verir. Bu atalar sözlərinə də sirayət edir. Bu o zaman baş verir ki, həmin sözlərin tərkibində adığedən terminlər, mövcud olsun. Burada da dillərin milli ruhu, səciyyəvi xüsusiyyətləri aparıcı xətt hesab edilir. Onu da vurğulamalıyıq ki, qohumluluq terminlərini özündə əks etdirən bu kəlamlar bir xalqın qan yaddaşı, əsrləri adlayıb gələn sirli xəzinəsidir ki, xalq bunları zaman-zaman qoruyub saxlayır, öz şifahi kommunikativ mədəniyyətinin göstəricisinə çevirir. Sözügedən tədqiqat işində qeydə aldığımız oxşar və fərqli cəhətlər, məhz bu aspektdən araşdırılaraq tədqiq edilməlidir. Burada xalqın etnolinqvistikası, kulturoloji mayası, adət ənənələri və s. diqqətdə saxlanılır. Qohumluluq terminlərinin işlənməsi isə birbaşa xalqların ailə, qohum, dost, əqrəbə məfhumlarının kökündə qərarlaşır. Göründüyü kimi, ingilis və

Azərbaycan dilləri özündə zəngin folklor, etnolinqvistik xüsusiyyətləri əks etdirən köklü dillərdəndir. Təqdim edilən bu etn dil bizə zəngin leksika, mükəmməl semantika, aydın sintaktik təhlillər ərməğan edir. Bu da tədqiqatın intensiv gedişini dəstəkləyir, onun təkanverici qüvvəsinə çevrilir. Beləliklə, hər iki dildə bu sözlər etnodil xarakterə malikdir. Ən böyük fərqi isə onların müxtəlif sistemli, fərqli kökənli dillərə aid olmasıdır. Onlar dilin həqiqi faktlarıdır. Eyni zamanda adi nitqdən seçilir. İngilis və Azərbaycan dillərində buna dair çoxlu nümunələr göstərmək olar ki, burada həm fərqli, həm də oxşar cəhətlər təzahür edir. Ən böyük fərq dillərə məxsus səslənmə keyfiyyətləridir. Oxşarlıq isə hər iki dildə semantikalarının məntiqi mərkəzində müdriklik, ağıl, öyüd, nəsihət və s. olmasıdır. Məhz bu sadalananlar bəhs etdiyimiz sözləri unikal edir, dəyərli göstərir. Beləliklə, bu sözlər mətnin tam və dinamik təşkili zamanı digər linqvistik hadisələrin də aydınlaşmasına yardım edir, onların mənə diapozonuna işıq salır. Bu, terminlərin müəyyən kontekst daxilində mövcudluğu onların işlənmə imkanlarını genişləndirir. Tədqiqatçılar bu sahədə məqsədlərinə çatmaq üçün xüsusi linqvistik alətlərə ehtiyac duyurlar. Bunlardan da ən mühümü mikro və makro mətnlər hesab edilməkdədir. Beləliklə, ingilis dilinin tədrisində də onların nəzərə alınması vacib faktor kimi dəyərləndirilməkdədir. Belə ki, onlar işləndikdə öyrənmə situasiyalarına rəng əlavə edirlər, fəaliyyət maraqlı olur. Eyni zamanda bu terminlər həmin fəaliyyətlərə spesifik maraq qatır. Əlbəttə, burada uyğun materialdan söhbət gedir. Bununla yanaşı, hər iki sahənin mükəmməl sintezini gerçəkləşdirməyə nail oluruq. Görünən odur ki, istər atalar sözlərindəki qohumluq terminləri olsun, istərsə də digər linqvistik faktlar hər birinin tədqiqi biliklərinin artırılmasında, dünyagörüşümüzün formalaşdırılmasında mühüm rolə malikdir.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abdullayev K. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1999, 281s.
2. Cəfərov A. Qohumluq terminləri sistemi haqqında // ADU, Elmi xəbərlər, (1) Bakı-2002, S46-50
3. Buhler K. Theory of Language. Amsterdam, 2011, 241 p.
4. Cook G.G. Applied Linguistics. Oxford : 2003, 134 p.
5. Həjiyeva A. English Lexicology. Baku. Nurlan, 2011, 237 p.
6. Widdowson H.G. Knowledge of Language and Ability for Use // Applied Linguistics 1989 N10, 2 p.128-137

RƏCƏBOVA A.

**İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ İÇƏRİSİNDƏ QOHUMLUQ
TERMİNLƏRİ İŞLƏDİLƏN ATALAR SÖZLƏRİNİN LEKSİK-SEMANTİK
MÜSTƏVİDƏ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ**

Xülasə

Qohumluq terminlərinin müxtəlif dillərdə fərqli formada ifadə formaları mövcuddur. Onlardan bəzilərinə qohumluq əlaqəsi anlayışları dəqiq, geniş, ətraflı, bəzilərinə isə ümumiləşmiş şəkildə özünü büruzə verir. Bu atalar sözlərinə də sirayət edir. Bu o zaman baş verir ki, həmin sözlərin tərkibində adıgedən terminlər, mövcud olsun. Burada da dillərin milli ruhu, səciyyəvi xüsusiyyətləri aparıcı xətt hesab edilir.

RAJABOVA AYTEN

**A COMPARATIVE LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF PROVERBS
CONTAINING KINSHIP TERMS IN ENGLISH AND AZERBAIJANI
LANGUAGES**

Summary

The expression of kinship terms varies across different languages. In some of them, the concepts of kinship relationships are precise, detailed, and extensive, while in others, they appear in a generalized form. This also reflects in proverbs. This happens when these terms are present in the structure of the proverbs. Here, the national spirit and distinctive characteristics of the languages are considered the leading factors.

РАДЖАБОВА А.

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ
ПОСЛОВИЦ С РОДСТВЕННЫМИ ТЕРМИНАМИ НА АНГЛИЙСКОМ И
АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ**

Резюме

Выражение терминов родства варьируется в разных языках. В одних из них понятия родственных связей выражены точно, подробно и детально, в других они проявляются в обобщенной форме. Это также распространяется на пословицы. Такое происходит, когда эти термины присутствуют в составе пословиц. Здесь ведущим фактором считаются национальный дух и характерные особенности языков.

**Rəyçi: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Sevinc Həsənova
Tərəfindən çapa tövsiyyə olunmuşdur.**